DOI: 10.5281/zenodo.5725738
CZU: 728.1(478-25)(091)

Marina MIRON

Doctor în ştiinţe istorice, expert în domeniul turismului şi patrimoniului cultural. Cercetător ştiinţific în cadrul Programului de Stat *Cultura promovării imaginii oraşelor Republicii Moldova prin intermediul artelor şi mitopoeticii*, Universitatea de Stat din Moldova. Autoare a unei teze de doctor în ştiinţe istorice cu specializare în etnologie (2019).

Doctor în ştiinţe economice, expert în domeniul turismului şi gestionarii patrimoniului local. Autorul unei teze de doctor în ştiinţe economice cu specializare în managementul resurselor turistice (2004).

Viorel MIRON

EVOLUŢIA TIPURILOR DE LOCUINŢE ÎN LOCALITATEA CHIŞINĂU

Patrimoniul construcţiilor istorice ale Chişinăului a fost cercetat puţin, din cauza că, după toate probabilităţile, acesta a dispărut fără urme. Cu toate acestea, în secolul al XX-lea, în special în perioada interbelică, găsim unele menţiuni pe marginea acestui subiect. De exemplu, profesorul de la facultatea de teologie din Chişinău P. Constantinescu-Iaşi, „împarte vechile case cu caracter moldovenesc din Chişinău – adică acelea dinainte de 1834 – în trei categorii: cula, casa cu cerdac sprijinit de stâlpi şi al treilea tip – mai puţin interesant – străin de vechea tradiţie arhitectonică. Descrierea vechei arhitecturi pământene a găsit în P. Constantinescu-Iaşi un reprezentant activ şi inteligent. D-sa a studiat amănunţit rămăşiţele arhitectonice din trecutul românesc al Basarabiei, dându-ne o monografie documentată a acestor vestigii clădite, aparţinând patrimoniului nostru de artă naţională" [1, p. 73-74]. Ceea ce se poate spune cu certitudine e că a existat temei pentru cercetarea aspectului urbei de până la anexarea ei la Imperiul Rus.

Cât de mult s-a schimbat aspectul Chişinăului pe parcursul istoriei şi cât de puternic a fost influenţat de schimbările arhitecturale pe parcursul secolelor al XIX-lea şi al XX-lea? Subiectul a fost cercetat de Andrei şi Valentina Eşanu în ale căror lucrări găsim informaţii preţioase despre tipul de locuinţe construite pe teritoriul aşezării Chişinău de-a lungul timpurilor, despre materialele de construcţii şi, ce este extrem de important, despre ocupaţiile locuitorilor ce au avut influenţă directă asupra tipologiei locuinţelor în diferite epoci. Autorii confirmă faptul că „satul Chişinău din perioada respectivă (secolul al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea), era alcătuit dintr-un anumit număr de bordeie şi case de suprafaţă împletite din nuiele şi lipite cu lut sau construite din lemn. <...> Ca oricare localitate populată de creştini, şi Chişinăul trebuia să aibă pe acele timpuri o biserică de lemn; fie ca urmare a vechimii, fie a incendierii repetate a localităţii de către invadatori, aceasta a dispărut fără urmă" [2, p. 96]. Tipurile de case menţionate în lucrarea cercetătorilor sunt dintre cele mai timpurii.

Se ştie că pe atunci „Bordeiul era o locuinţă monocelulară, săpată în pământ. Acoperişul se construia în două pante, iar scheletul acestuia era ridicat din căpriori şi leaţuri din lemn, peste care se fixa materialul de învelire: paiele şi stuful, acoperit cu pământ şi uns cu lut. În mijlocul camerei se găsea cuptorul cu gura întoarsă spre intrare, cu coş de fum împletit din nuiele şi uns cu lut. După sobă, în partea interioară a încăperii, se construia o înălţare din lut, folosită ca loc de dormit pentru întreaga familie şi care ocupa aproximativ o treime din cameră. Bordeiul re-

prezintă exemplul când *vatra cu coșul de fum* a fost unită cu *soba* (cuptor). Ferestrele erau făcute în acoperiș" [3, p. 84]. Acest tip de locuință nu s-a dezvoltat planimetric în Basarabia la fel ca în depresiunea Dunării, în Bulgaria și în România. Casa împletită din nuiele sau mai numită „în furci", construită la suprafață cu o planimetrie internă simplă, formată întâi dintr-un singur spațiu locativ, ca și bordeiul adâncit în sol, nu avea tavan, iar podeaua era de lut. Creșterea numărului de camere avea loc, fie prin împărțirea singurului spațiu de locuit, fie prin alipirea altor camere la locuința deja existentă. Precum toate așezările rurale din acea perioadă, principalele activități ale locuitorilor Chișinăului erau agricultura și creșterea animalelor.

În opinia cercetătorilor Eșanu schimbarea situației are loc începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când târgul Lăpușna își pierde treptat importanța economică, vechea cale comercială Suceava – Iași – Lăpușna – Tighina – Cetatea Albă devine mai periculoasă pentru „negustorii moldoveni și străini, care caută noi căi mai sigure, ocolind tot mai des târgul Lăpușna și croindu-și cale de la Iași (devenită capitală și reședință voievodală pe la mijlocul secolului al XVI-lea), pe o linie situată ceva mai la nord de acest centru de ținut, trecând tot mai frecvent prin imediată apropiere de Chișinău" [2, p. 96]. Autorii susțin că deja pe timpul domniei lui Vasile Lupu Chișinăul era un mic târg. Drept dovadă sunt oferite notele mai multor călători ai timpului, printre care vestitul turc Evlia Celebi. Descriind diferite localități și orașe din Moldova în perioada imediat următoare a domniei lui Vasile Lupu (1665), el constată că erau multe prăvălii și la Chișinău, fără a indica un număr concret. Referitor la aspectul așezării Chișinău el relatează că aici casele, la fel ca la Bender, Vaslui, Hotin ș.a., sunt construite din lemn și sunt acoperite cu stuf, paie sau șindrilă. Punctând unele paralele cu alte orașe din secolul al XVII-lea descrise în notele călătorilor străini Niccolo Barsi, Evlia Celebi ș.a., cercetătorii conchid că în vatra orașelor, a târgurilor, inclusiv la Chișinău, chiar și în partea lor centrală, casele, gospodăriile aveau ograzi, curți largi, imprejmuite cu garduri de stuf sau împletite din nuiele. Pe lângă case erau plasate construcții auxiliare pentru animale, pentru păstrarea roadelor și a produselor alimentare [2, p. 96]. Asemenea descrieri dovedesc predominarea ocupațiilor stăpânilor lor precum agricultură și creșterea animalelor domestice. Deja nu mai observăm construcții precum bordeie. Referitor la materialul din care erau construite casele se menționează lemnul, dar admitem că lipirea cu lut a pereților continuă să fie prezentă în tehnicile de construcții. Detalii importante sunt descrierile acoperișurilor caselor din Chișinău din cea perioadă. De obicei cele mai sărace case erau acoperite cu paie, cel mai bun material era stuful, utilizat pentru acoperișurile caselor, șindrila era material mai prețios și mai scump, nu fiecare gospodar își putea să-și permită un asemenea acoperiș. Starea materială a proprietarului de casă se observa și după gardul care împrejmuia casa. Familiile mai sărace utilizau stuful, iar cele mai înstărite își permiteau împletituri din nuiele.

Cercetătoarea Tamara Nesterov consideră că prefacerea Chișinăul în târg a fost o intenție a domnitorului Eustratie Dabija (a.d. 1661–1665), în acest scop fiindu-i alipit satul Visterniceni. Din timpul acestui domnitor, locuitorii Chișinăului se vor numi *târgoveți* [4]. Și Ștefan Ciobanu menționează în lucrarea sa că într-un act din 2 mai 1666 se pomenește de „târgoveții Chișinăului" [5, p. 75]. Enumerând și descriind ținuturile Țării Moldovei în cunoscuta „Poemă polonă", Miron Costin arată că în „Ținutul Lăpușna, acolo este orașul Lăpușna și orășelul Chișinău" [6, p. 486]. Călătorul străin John Bell of Antermony menționează în decembrie 1737, în notele sale de călătorie că „localitățile cele mai de seamă din Moldova sunt Iași, capitala, Hotin, Chișinău, Târgoviște, Huși, Fălciu, Camenca, Orhei, Bacău, Suceava, Bârlad, Botoșani, Brăila, Galați etc." [7, p. 400]. Dar tot el, în aceleași note, menționează șederea sa pentru o noapte în Chișinău, numindu-l sat [7, p. 194].

Atribuirea statutului de oraș duce la lărgirea spectrului de ocupații tradiționale ale așezării, pe lângă agricultură și viticultură crește sem-

nificativ domeniul comerțului, dar și numărul meșterilor care de acum încolo sunt preocupați de industrie casnică nu doar pentru asigurarea minimului necesar de obiecte confecționate din lemn, metal, lut, fibre naturale etc., ci și a unui surplus menit să fie vândut. Totodată dezvoltarea comerțului stimulează intensificarea și a unor procese etnice, așezarea pe teritoriul târgului reprezentanților mai multor etnii duce la atingerea unui număr mai mare de 15 grupuri etnice, conform Recensământului general al Imperiului Rus din 1897 [8, p. 116]. Un rezultat al acestor schimbări este faptul că s-a simțit insuficiența de terenuri în vatra veche a așezării, când „mulți târgoveți din partea locului, în scopul desfacerii cât mai avantajoase a mărfurilor, ies din vatra veche a Chișinăului și moșiei sale, așezându-se și construindu-și case și dughene mai aproape de drumul comercial moldovenesc" [9, p. 17].

Conform cercetătoarei Tamara Nesterov, din documentele istorice reiese că „refacerea din ruină a târgului după incendiul din 1739 a avut loc cu schimbarea vetrei sale istorice, mai favorabilă pentru comerț, devenind partea de nord-vest a orașului, fapt care a generat mai multe litigii între târgoveții din Chișinău și proprietarii satului Buiucani, pe moșia căruia se deplasase Chișinăul. Explicația acestei schimbări de hotar, și implicit a centrului istoric al urbei, ține de condițiile ascensiunii urbane rapide a Chișinăului din această perioadă" [4].

Către mijlocul secolului al XVIII-lea, deși a crescut cu mult în comparație cu localitățile din împrejurimi, Chișinăul continuă să aibă în mare parte înfățișarea unei localități rurale mai mari. În afară de comerț și meșteșugărit, mulți locuitori ai săi continuau să aibă ocupații agricole: arau, semănau grâu, mei, in, cânepă, legume, cultivau viță-de-vie, pomi, creșteau animale, pescuiau ș.a. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Chișinăul a continuat să crească, însă, ca și mai înainte, își croia noile ulicioare și mahalale pe malul drept al Bâcului [2, p. 100].

Cercetătorul Sergius Ciocanu scria despre tipologia edificiilor din așezare în secolul al XVIII-lea următoarele: „construcțiile orașului, ca și în alte localități urbane ale timpului, erau edificate în majoritate din lemn sau din paiantă, deși documentele atestă existență aici și unor construcții realizate integral din piatră. Fiind un oraș comercial, casele de zid și o parte considerabilă a caselor din paiantă erau construite pe fundații de piatră, care conțineau pivnițe spațioase, uneori cu mai multe niveluri, utilizate în calitate de depozite, iar în caz de necesitate și în calitate de refugiu. Casele aveau învelitoarea acoperișului realizată din șindrilă sau stuf, materialele respective fiind larg răspândite în împrejurimile localității și ușor de prelucrat. Clădirile cele mai importante, inclusiv biserica, curtea domnească, casele dregătorilor și orășenilor mai înstăriți beneficiau, desigur, de învelitori din șindrilă sau țiglă, interioarele acestora fiind încălzite de sobe cu cahle cu decor în relief. Localitatea este o vie ilustrare a efortului constructiv și organizațional depus de autoritățile centrale ale Țării Moldovei, pentru amenajarea aici a unui centru urban și comercial pe măsura cerințelor timpului" [10, p. 70-71]. Baronul Francois de Tott, secretarul ambasadorului francez la Poartă, în anii '60 ai secolului XVIII-lea scria în *Memoriile* sale că „am ajuns în sfârșit la Chișinău după mari osteneli și după ce o dusem destul de greu, fiind puși la porțile ca niște bolnavi. Dar guvernatorul ne-a făcut să uităm totul, dându-ne o masă bună și o casă bună" [7, p. 616]. Acest pasaj confirmă faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în târgul Chișinău existau case confortabile, care asigurau suficientă comoditate nu doar localnicilor ci și călătorilor străini. În acest sens se expune și Ștefan Ciobanu: „Chișinăul în veacul dat devine un oraș destul de mare cu gală de piatră pentru negustori, cu vre-o trei sute de case bune, cu câteva biserici, dintre care una domnească, cu mai multe prăvălii și beciuri pentru mărfuri. Locuit de răzeși, meseriași, negustori moldoveni și de un număr mic de armeni și evrei" [5, p. 75-76]. Prin urmare, în secolul al XVIII-lea, la construcțiile zidite pe teritoriul Chișinăului, în calitate de materiale de construcții, sunt utilizate pe larg lemnul, paianta (tehnica de construcție care combină lemnul și lutul), dar și piatra, care se folosește pentru fundații la mai multe tipuri

Casă din ograda Armenească [19].

de locuințe, din care sunt construite încăperile menite activităților comerciale: prăvăliile și beciurile pentru mărfuri.

Pe la 1788, când armata rusă reintră în Țara Moldovei, Chișinăul este din nou incendiat de turci. Un martor ocular al evenimentelor, secund-maiorul von Raan, ofițer în serviciul armatei ruse, scrie la 22 decembrie a anului în curs că „Chișinău, înainte de devastarea lui, a fost un oraș de mijloc; dar când l-au părăsit turcii în retragere, l-au incendiat după obiceiul lor. O privelişte care te emoționează este de a vedea devastări noi la fiecare pas, de a vedea distrugeri la care se dedă numai inamicul barbar. Aici se văd sobe și coșuri, resturi ale celor mai bune case, care au fost aproximativ în număr de 300. Prăvăliile negustorilor, care formau un pătrat de piatră de 300 de stânjeni împrejur, zac sub cenușă, tot așa, cum și vreo 6-7 biserici" [2, p. 100]. Baronul Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen (1746–1808), ofițer aflat în serviciul armatei ruse scria că „Chișinăul pe timpuri trebuie să fi fost foarte mare, căci pe malul drept al râului se văd încă ruinele a peste o mie de case dotate cu pivnițe spațioase, boltite" [10, p. 112-113].

Începutul secolului al XIX-lea înseamnă o nouă revenire a orașului după dezastrul și distrugerile provocate în timpul războiului ruso-turc din 1787–1791. Totodată, în urma războiului ruso-turc din 1806–1812, are loc anexarea Basarabiei la Imperiul Rus ce stimulează schimbări majore în viața politică, socială, economică, aspectul etnic etc. Referitor la starea localnicilor din acea perioadă, Ștefan Ciobanu scria: „neliniștea, care a cuprins populația Basarabiei în primii ani ai anexării, s-a răsfrânt și asupra Chișinăului: în primii ani ai anexării se manifestă oarecare stagnare în dezvoltarea economică și comercială a orașului și oarecare fluctuațiune în ce privește numărul populației, care când se mărește, când se micșorează" [5, p. 76]. Operând cu datele statistice ale timpului respectiv, cercetătorul constată că, în 1814, „în Chișinău găsim pe lângă vreo 22 de tăbăcării, 5 fabrici de daftian, 18 de lumânări, 4 de săpun și 3 vopsitorii. <...> se găseau 2109 case și 488 de prăvălii, ceea ce ne face să presupunem că numărul populației în momentul anexării era aproximativ 10–12 mii de suflete" [5, p. 76].

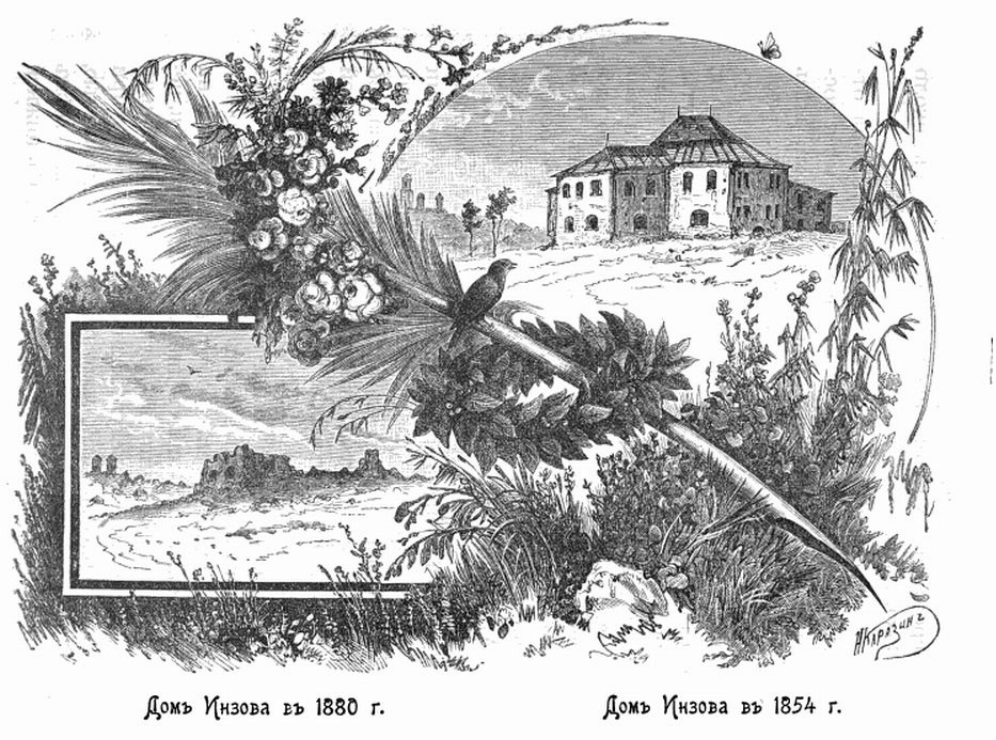
În materialele unor cercetători actuali dedicate perioadei imediat după anexarea Basarabiei de Imperiul Rus, găsim exemple interesante de descrieri ale unor case private. Într-un articol consacrat diasporei armenești în Chișinău se vorbește despre așa-numită „Ograda armenească" care a existat în perimetrul actualelor străzi Bulgară, Tighina, 31 August 1989 și bld. Ștefan cel Mare. La mijlocul terenului oferit (probabil în zona str. Bulgare 25), arhiepiscopul Grigor a ridicat, în 814, o casă episcopală din cărămidă, iar în jurul acestea, tot atunci, a sădit o vie și o livadă. Toate acestea arhiepiscopul le-a împrejmuit cu un zid. Mobilată cu mese, scaune,

oglinzi, tablouri, cadre și scrin, Casa Episcopală avea menirea de a-i servi drept locuință arhiepiscopului și viitorilor arhierei ai Arhiepiscopiei Armene. Pentru construcția și amenajarea casei, arhiepiscopul Grigor a cheltuit în total 44 000 de lei (4 000 din subvenția statului și 40 000 din sursele proprii) [11, p. 161-170]. La începutul secolului al XIX-lea observăm că au intrat în uz și alte materiale de construcție precum cărămida. Totodată, proprietarii mai înstăriți își puteau permite să împrejmuiască ograda cu zid, adică cu gard construit din piatră, pentru că doar în legătura cu acest material de construcție se utiliza noțiunea de „zid".

Unul din articolele cercetătoarei Maria Zubco conține informația referitor la faptul că „P. Kiselev (om de stat al Imperiului Rus – n.n.) la 1816 spunea țarului, cu ocazia vizitei acestuia la Chișinău, că orașul e de fapt un sat mare, murdar și prost cu patru sau cinci case de piatră așezate <...> pe povârnișul dealului, cu străzi fără nume cufundate vara în praf, primăvara și toamna în noroi, iar noaptea în întuneric" [12, p. 10]. Acestea se deosebesc puțin de impresiile precedente și notele lăsate de călătorul englez, W. Mac-Michel care, în vizita sa la Chișinău de la 1817, lasă marturii despre acesta ca fiind modelul unui oraș turcesc, cu clădiri joase, acoperite cu șindrilă, fără ferestre de sticlă, destul de sărăcăcioase, brăzdat de o stradă lungă și îngustă unde sunt concentrate cele mai mari magazine [12, p. 10]. Aceste descrieri puțin favorabile imaginii orașului Chișinău erau provocate în primul rând de necunoașterea specificului așezărilor din acest areal. Cum menționează cercetătoarea Aliona Grati, „pentru așezările românești de tip urban era specifică existanța unor zone structurate în jurul unei piețe centrale sau într-o grupare cu străzi și prăvălii, care ocupau puțin teren împărțit în parcele înguste la stradă și construcții în front continuu, nu neapărat în linii drepte, locuite de negustori și meșteșugari" [13, p. 102].

Etnograful, folcloristul și pedagogul A.M. Șimanovschi, autorul cărții dedicate ședерii lui A.S. Pușkin în Basarabia, a descris multe momente interesante care țin de imaginea orașului Chișinău pe acea vreme: „În timpul ședерii lui A.S. Pușkin, centrul Chișinăului era amplasat în actuala parte inferioară a acestuia, care se află de-a lungul râului Bâc: orașul începea acolo unde se află acum gara și se termina pe o suprafață înălțată, așa-numitul dealul lui Inzov de astăzi. Vigel, viceguvernatorul Basarabiei, spune că atunci când a intrat prima oară în Chișinău, în 1821, l-a surprins aspectul neatractiv al orașului, lipsa oricăror facilități de viață și mai ales condițiile sanitare imposibile. Curând, partea mai în deal, nu se știe la inițiativa cui, a fost împărțită în patrulatere regulate de 60 și 120 de brazi pe fiecare parte, înconjurate de șanțuri. Administrația le-a propus celor care doresc să se mute din partea de jos a orașului în cea de sus, să construiască case, să planteze grădini, promițând să dea gratuit acte de proprietate pentru loturile ocupate, dar mult timp nu au existat doritori, cu excepția a 2–3 persoane. Apoi mai jos de mitropolie și lângă ea, rând pe rând, într-un mod aleatoriu, au început să se construiască case în stil european – totul prefigura că „mitropolia" va deveni centrul noului Chișinău, că acum era un fapt împlinit" [14, p. 44-46].

Tot aici descoperim informații prețioase referitor la felul cum arătau casele din Chișinău, care aparțineau negustorilor din arealul balcanic, iar în trăsăturile descrise găsim similitudini clare cu casele tradiționale specifice migranților din zonele amplasate mai la sud de Dunăre. „Toate popoarele orientale, potrivit locotenentului Gorceakov („Moskovityanin, 1850 nr. 2"), aveau propriile lor spații speciale lângă vechiul bazar – o casă de piatră cu două etaje. Structura sa este neobișnuită: întregul etaj inferior era format dintr-o singură încăpere, iluminată de pe fațada principală nu prin ferestre, ci prin cinci arcade lente separate prin coloane subțiri; iluminatul interior era limitat la un gol al scării care ducea la etajul doi" [14, p. 56]. Prezența parterului și spațiilor la etaj, construcție din piatră și nu din lut cu nuiele, utilizarea primului etaj pentru necesități specifice ale activităților economice ale proprietarului vorbesc despre păstrarea și ajustarea tradițiilor arhitecturale aduse din arealul de proveniență. Spre fericirea acestor grupuri de locuitori Chișinăul dispunea

Casa boierului Donici, unde a stat I.N. Inzov.

de suficiente materiale de construcții necesare pentru edificarea acestui tip de locuință. Conform informației oferite de Sergius Ciocanu, vechea carieră de piatră de pe moșia Buiucani, săpată în dealul ce mărginea șesul Bâcului, este menționată la 1821 [10, p. 54].

Însă nu doar negustorii străini așezați în Chișinău dispuneau de case etajate. Drept dovadă poate servi descrierea casei cu 2 etaje a boierului Andronache Donici care era situată la capătul vechiului Chișinău, pe un deal ce se ridica deasupra întregului șes al orașului și era construită până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. De obicei „era angajată pentru guvernatorii Basarabiei folosind fondurile orașului: mai întâi pentru guvernatorul Al. Bahmetiev, iar apoi pentru generalul I.N. Inzov, guvernator al Basarabiei, mai târziu – administratorul coloniilor. Inzov însuși locuia la ultimul etaj, iar la parter pe lângă 2–3 oficiali, locuia și A.S. Pușkin, căruia i s-au repartizat două camere în dreapta intrării. În 1821 această casă a fost avariată de un cutremur, iar acum nu mai există nicio urmă. Această casă a fost mai îndepărtată de întregul oraș, iar când ningea, era greu să ajungi de la reședința guvernatorului în oraș. Se spune că această împrejurare este surprinsă în următoare versuri, trimise de A.S. Pușkin sub forma unei note lui V.N. Gorceakov: *Зима мне рыхлою стеною/ К воротам заградила путь;/ Пока тропинки пред собою/ Не протопчу я как нибудь,/ Сижу я дома как бездельник;/ Но ты душа души моей,/ Узнай, что будет в понедельник,/ Что скажет наш Варфоломей.* În spatele casei lui Inzov era amplasată o grădină mare de struguri și fructe. <...> În grădină era o curte de păsări” [14, p. 50-51]. Această descriere a unei locuințe individuale contrazice acele voci care prezentau orașul doar ca un sat mare și sărăcăcios, lipsit de construcții temeinice și comode pentru trai.

La începutul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea, Basarabia a fost tranzitată de ofițerii britanici William Fitzgerald de Ros și C.R. Drinkwater, aflați într-o misiune de observare a obiectivelor militare din sudul Rusiei. Călătoria de la Odessa la Chișinău a durat, în noiembrie 1835, cinci zile, capitala fiind prezentată ca „un vechi oraș turcesc”: „Nu mai există ruine ale clădirilor orientale, dar poți întâlni o combinație ciudată de chipuri asiatice și de polonezi, germani, moldoveni și evrei. Deși orașul se întinde

pe o suprafață mare, doar puține case sunt acceptabile, restul fiind cocioabe cu acoperișul de paie sau cu acoperișul lat". Și pentru alți călători apuseni orașul arată rău, vicarul Charles Elliot remarcând că „niciuna dintre străzi nu este pavată", iar magazinele erau foarte puține [15, p. 149-150].

Călătorul german I.G. Kohl, în notele călătoriei făcute în Rusia de sud în anul 1847, intitulate „Reisen în Sudrussland", a descris mai multe orașe și sate din Basarabia vizitate în 1838, precum Cetatea Albă, cetatea Benderului (Tighina), Chișinăul, Orheiul, Bălții, Lipcanii și altele. Fiind loial autorităților țariste, autorul remarca dezvoltarea orașului Chișinău, care „în urmă cu 30 de ani abia dacă avea vreo două străzi populate de gâște și porci, dar apoi s-a umflat ca o varză de Bruxelles și a dospit ca o budincă". Casele mari aparțineau oficialilor ruși: „În celelalte părți ale orașului casele de piatră sunt cele mai puține, cele mai multe fiind din lemn, lut și stuf, vopsite de obicei în galben, ferestrele sunt încadrate, după felul moldovenesc, cu dungi negre și arabescuri, iar totul se sprijină, după felul ucrainean și moldovenesc, pe multe coloane mici de lemn (clasificate de Șt. Ciobanu ca căsuțe cu cerdace din lemn)" [15, p. 151]. De fapt, secolul al XIX-lea, pentru Chișinău, înseamnă existență în paralel a celor două orașe – cel nou, rusesc, construit după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus și cel vechi moldovenesc care a păstrat aspectul său deosebit.

Cu venirea general-guvernatorului Chișinăului Feodorov în fruntea provinciei (a fost cel mai longeviv guvernator al Basarabiei țariste, ocupând funcția între anii 1834 și 1854 – n.n.) aspectul orașului se schimbă. Din semicercul din jurul Bâcului, Chișinăul se extinde pe povârnișul dealului din dreapta râului, se nivelează și se schițează planul câmpului din spatele Mitropoliei, ridicată încă de către mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni. Se construiește monumentala catedrală a orașului, ceva mai târziu și clopotnița ei, se ridică biserica catolică și luterană și mai multe edificii publice și particulare [5, p. 77]. La 1837 regiunea Basarabia a fost transformată în gubernie și orașul Chișinău a devenit „oraș gubernial". Odată cu acestea se schimbă și aspectul general al orașului. Străzile se pavează treptat, începând de la centru spre periferiile, unde și astăzi se găsesc străzi nepavate; se înființează vestita „concă", tramvaiul de cai, care în anul 1912 se înlocuiește cu elegantele tramvaie electrice de astăzi; felinarele cu lămpi de seu se schimbă cu cele de petrol, care la rândul lor pe la începutul veacului al XX-lea cu încetul sunt înlocuite cu lumina electrică; se construiește apeductul și se înmulțesc clădirile publice și particulare [5, p. 77-78].

Cercetătoarea Maria Zubco ne comunică faptul că, la 1843, „scriitorul polonez Krazewsky observă că străzile Chișinăului sunt încadrate regulat cu case albe, care seamănă între ele, și care «se înmulțesc ca ciupercile». De asemenea, constată prezența a doar câtorva case vechi, originale și care sunt înlocuite vertiginos cu case mari de piatră, care sunt «cutii mari și comode», dar care își pierd specificul moldovenesc" [12, p. 10].

Aspectele de antropologie culturală prevalează în descrierea lui Hommaire de Hell. El a descris curățenia satelor basarabene și a consemnat progresul urbanistic din capitala provinciei, unde „deseori pedestrii nu puteau umbla, înfățâșindu-se îndată aceste nouă zidiri, <…> măreața piață a catedralei, frumoasele alee a gradinei publice, <…> au operat (lucrat) în un așa scurt timp de 5 sau 6 ani o metamorfoză (schimbare) atât de strălucită" [16, p. 106].

Despre metamorfozele Chișinăului scrie și călătorul rus de proveniență germană Vladimir Kign-Dedlov: „Chișinăul este un oraș minunat. Are tot atâta populație, cât și Kievul, însă este un oraș surd și mut. Străzile drepte, parcă trase sub riglă se intersectează sub unghi drept, sunt construite în preajma străzilor case cu unul sau două nivele. Unele străzi sunt pavate, alte în proces de pavare, toate sunt pustii și liniștite. Trotuarele sunt la fază incipientă. Apeduct nu există, doar fântâni și izvor de apă natural pe lângă biserica lui Mazarache. Pe vremea lui A. Pușkin orașul Chișinău era unul foarte mic" [17, p. 102-103].

Ștefan Ciobanu conchide în lucrarea sa că: „Chișinăul rămâne până în anul 1870 și ceva «un sat mare», după expresia unui călător, cu un

caracter mai mult sau mai puțin moldovenesc. El nu prezintă nimic din comoditățile orașelor apusene, nici ca cultura, nici ca condițiuni de viață. Până la 1862, Chișinăul n-a avut nici o stradă pavată; orașul se aproviziona cu apă de către sacagii de la cișmelele de sub dealul bisericii Mazarache; câte un felinar ici-colea cu opaițe din seu arăta drumul trecătorilor întârziați. Cele vreo două-trei regimente rusești, cantonate la Chișinău, instituțiile administrative centrale ale regiunii cu o sumedenie de funcționari ruși, vreo două școli secundare, câteva zeci de clădiri mai mult sau mai puțin moderne, precum și un număr destul de mare de oameni de afaceri, nu puteau învinge pulsul vieții moldovenești, care îndeosebi respiră la marginile orașului" [5, p. 77]. Imaginea dată o completează N. Iorga care scria că „unele case sunt mici, acoperite cu olane roșii, umflate, după moda anilor 1830–40, când au fost zidite, pe vremea când poetul Pușkin, care și-a aflat sfârșitul într-un duel aice, făcea farmecul caselor, primitoare din Chișinău și Costachi Negruzzi al nostru se întâlnea poate cu dânsul. Felul de clădire nu seamănă cu acela obișnuit la noi. Fațada casei privește totdeauna în strada și de-asupra ușii de intrare se bolțește adesea un pridvor pe stâlpi. Culoarea nu e niciodată alta decât cea albă. Aproape nu mai întâlnești locuințe care să-ți amintească vechiul tip de casa boierească, ce a trebuit să existe totuși, până pe la jumătatea veacului trecut și aici ca în toată această țară. Casele vechi s-au dărâmat din porunca polițienească, cu termen statornicit înscris pe ziduri, dar putând fi zăbovit prin bacșișuri potrivite" [18, p. 121]. „Pare că răsufli greu când vezi aceste uriașe fețe de piatra albă care apasă și pământul și sufletele. Ghicești o temniță după acele împrejmuiri totdeauna închise, după acele uși lăcătuite, după acele ferești moarte. Pare că acea pajuri de sus stă să-și înfigă ghearele și în inima ta. Ceia ce s-ar potrivi aiurea, în orașe mari, de o potrivă de monumentale și de curate, uimește și înspăimântă aici, mai mult decât câștigă. Nici vorbă de o potrivire cu obiceiurile sau gusturile noastre" [18, p. 125-126].

Așadar, dezvoltarea așezării Chișinău și schimbarea statutului pe parcursul secolelor a influențat și aspectul localității, tipologia locuințelor, a provocat dezvoltarea noilor tehnici de construcții și introducerea în practică a utilizării diferitor materiale de construcții. Inițial, în secolul al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea locuitorii satului Chișinău construiau bordeie și case de suprafață împletite din nuiele și lipite cu lut sau construite din lemn, având ca ocupații de bază prelucrarea pământului și creșterea animalelor domestice. Pe parcursul următorului secol are loc dezvoltarea localității și transformarea treptată în târg, fapt care influențează imaginea Chișinăului. Tot mai des în notele călătorilor apar descrieri de complexe locative și gospodărești, se menționează folosirea lemnului în construcția caselor cu păstrarea tehnicii de lipire cu lut. Deja pot fi surprinse variate materiale de construcții care subliniau statutul familiilor mai înstărite față de cele mai sărace.

Către mijlocul secolului al XVIII-lea devine tot mai pronunțat caracterul comercial al ocupațiilor unui număr mare de locuitori, deși sunt păstrate și activitățile agricole. Construcțiile din lemn sau paiantă în multe cazuri erau așezate pe o temelie de piatră, iar cele construite în întregime din zid de cele mai dese ori aveau și pivnițe spațioase, utilizate în calitate de depozite.

Altfel spus, în Chișinău spre sfârșitul secolului al XVIII-lea prevalau două tipuri de case: cele cu un singur nivel, cu prispă în față, preponderent construite din piatră, lemn, lut folosite în diferite proporții și combinații, și erau acoperite cu paie, stuf sau șindrilă. Proprietarii acestor case erau locuitorii mai săraci ai târgului. Celălalt grup erau casele în două niveluri, clădite fie în întregime din piatră, fie primul nivel zidit din piatră, iar al doilea din lemn în combinație cu lut, aceste case erau numite „case cu cerdac". Ele aparțineau târgoveților, erau amplasate în partea centrală a târgului în vecinătatea așa numitului „bazar", unde se concentra viața economică a așezării. Primul nivel în asemenea case se utiliza pentru depozitarea mărfurilor, pentru expunere și vânzare a obiectelor la târg. Al doilea nivel era cel locativ.

Primul tip de casă, cu un singur nivel, este unul specific pentru zonele rurale, unde mate-

rialul de construcţii variază în dependenţă de resursele naturale întâlnite în apropierea localităţii: lut, lemn sau piatră. Al doilea tip, în opinia noastră, este împrumutat de târgoveţi şi boieri în urma călătoriilor efectuate în regiunile şi ţările vecine. Deşi este un tip de locuinţă caracteristic pentru întregul spaţiu Carpato-Balcanic, totuşi predomină în zonele muntoase şi îl întâlnim până acum în localităţile amplasate în munţii din Bulgaria, România, Grecia, Macedonia de Nord, Turcia. Ba chiar mai mult, modul de utilizare a spaţiului interior al locuinţelor în zonele muntoase din aceste ţări este unul similar cu ceea ce vedem la casele târgoveţilor în târgul Chişinău. Dacă analizăm istoricul caselor tradiţionale în două nivele din zonele muntoase ale spaţiului Carpato-Balcanic, putem observa că, utilizarea nivelului de parter întotdeauna era în scopuri gospodăreşti, înlocuind practic curtea de pe lângă casă, iar etajul era destinat traiului uman. În Chişinău are loc adaptarea la activităţile comerciale şi utilizarea parterului în calitate de depozit, prăvălie, atelier etc., în dependenţă de ocupaţiile proprietarului.

Secolul al XIX-lea aduce cele mai radicale schimbări ale statutului aşezării Chişinău, care provoacă şi modificări de nerecuperat a aspectului arhitectural al oraşului.

Referinţe bibliografice:

1. Tambur, A. *Cele mai vechi case din Chişinău.* În: Viaţa Basarabiei. 1932, nr. 4, p. 73-74. https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2017/01/10/cele-mai-vechi-case-din-chisinau/

2. Eşanu, A.; Eşanu, V. *Aspecte ale istoriei Chişinăului din vechime pană in pragul epocii modern.* În: Identităţile Chişinăului, ediţia a IV-a. Chişinău, 2018.

3. Miron, M. *Casa tradiţională a bulgarilor ca parte a patrimoniului cultural din Republica Moldova.* Teza de dr., Chişinău, 2019.

4. Nesterov, T. *Chişinău, etapele devenirii urbane (1436–1812).* În: http://www.istoria.md/articol/258/Chi%C5%9Fin%C4%83u,_etapele_devenirii_urbane

5. Ciobanu, Şt. *Basarabia*. Chişinău: Universitas, 1993.

6. Panaitescu, P.P. *Miron Costin. Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească.* În: Memoriile secţiunii istorice. Seria III, tomul X, Bucureşti: Cultura naţională, 1929.

7. *Călători străini despre ţările Române.* Vol. IX, Bucureşti: Ed. Academiei Române, 1997.

8. Miron, M.; Miron, V. *Aportul diferitor grupuri entice la istoria şi dezvoltarea oraşului Chişinău.* În: Dialogica. Nr. 2, 2021.

9. Eşanu, A. *Chişinău. File de istorie.* Chişinău: Ed. Museum, 1998.

10. Ciocanu, S. *Oraşul Chişinău: Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV–XIX).* Chişinău: Cartdidact, 2017.

11. Prisac L. *Ograda armeneasca din Chişinău (1813–1922).* În: Identităţile Chişinăului, ed. a VI-a, Chişinău, 2018.

12. Zubco, M. *Oraşul Chişinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mărturii ale contemporanilor.* În: Revista „Axa", Nr. 18, 2010.

13. Grati, A. *Chişinău. Morile timpului. Eseu de imagologie literară*. Chişinău: Prut International, 2020.

14. Shimanovskiy, A.N. *Aleksandr Sergeyevich Pushkin* / A.N. Shimanovskiy. Tip. F.P. Kashevskago: Ch., 1900. [Шимановский, А.Н. Александр Сергеевич Пушкин / А.Н. Шимановский. Тип. Ф.П. Кашевскаго: Ch., 1900.]

15. Ardeleanu, C. *Călători străini despre Basarabia în perioada anterioară războiului Crimeii.* p. 146-155. În: https://www. academia. edu/5369283/C%C4%82L%C4%82TORI_STR%C4%82INI_DESPRE_BASARABIA_%C3%8EN_ PERIOADA_ANTERIOAR%C4%82_R%C4%82ZBOIULUI_CRIMEII

16. Mihail, Z. *Descrierea Basarabiei de către Xavier Hommaire de Hell (1858).* Bucureşti: Editura Academiei Române, 2011.

17. Dedlov, V. *Vokrug Rossii. Pol'sha, Bessarabiya, Krym, Ural, Finlyandiya, Nizhniy. Portrety i pezazhy*, S. Peterburg, 1895. [Дедлов, В. *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пезажы*, С. Петербург, 1895].

18. Iorga, N. *Neamul românesc în Basarabia.* Bucureşti: Ed. Librăriei Socecu&Co, 1905.

19. Prisac, L. *Ograda armeneasca din Chişinău (1813–1922).* În: Identităţile Chişinăului, ed. a IV-a, Chişinău, 2018, p. 161-170.

Panorama orașului la 1889, centrul istoric din Chișinău.

Evoluția tipurilor de locuințe în localitatea Chișinău

Rezumat. Schimbările în activitățile economice, dar și rolului socio-politic al localității au produs indiscutabil modificări în aspectul așezării și pe dimensiunea ei culturală. Drept exemple de acest gen din istoria țării pot servi târgul Lăpușna, orașul Orhei etc. În acest material se pune în discuție subiectul dedicat locuințelor din așezarea Chișinău și schimbările produse în aceasta pe parcursul dezvoltării localității de la sat până la urbă în statut de capitală a guberniei Basarabia. În documente, amintirile contemporanilor și analizele cercetătorilor, imaginea Chișinăului a fost abordată de multe ori pentru diferite perioade ale istoriei. Utilizând informațiile scrise acumulate, autorii prezentei lucrări vor încerca o reproducere imaginară a exteriorului și interiorului locuinței în dependență de perioada, ocupațiile și statutul social ale proprietarului acesteia.

Cuvinte-cheie: așezarea Chișinău, reproducere imaginară, locuință, exterior, interior.

Evolution of types of housing in Chișinău

Abstract. The changes in the economic activities, but also in the social-political role of the locality indisputably produce changes in the aspect of the settlement and on cultural dimensions. The Lăpușna fair, the city of Orhei etc. can serve as examples of this kind in the country's history. This material discusses the topic dedicated to the image of housing in the Chișinău settlement and the changes produced in it during the development of the locality from the village to the city as the capital of Bessarabia. The image of Chișinău in documents, memories of contemporaries, analyzes of researchers has often been approached in different periods of history. The authors of this paper using the accumulated written information will try an imaginary reproduction of the exterior and interior of the house depending on the period, occupations, social status of its owner.

Keywords: Chișinău settlement, imaginary reproduction, dwelling, exterior, interior.